

Kū Holo Mau na Kaleomanuiwa Wong

Aloha mai e nā hoa heluhelu o ka Nūpepa Ka Ulu Hoi. Eia nō kahi kanaka ka mea nona ka inoa ma luna a'e nei e ha'i aku nei i ka holo hou 'ana o ka wa'a kaulua lua'ole o ke kaulana, 'o Hōkūle'a nō ia. I Maikonekia a e mau ana i Iāpana nā wahi o kēia huaka'i e kipa ai.

I ka makahiki 1976, ha'alele maila 'o Hōkūle'a iā Hawai'i a pae i Tahiti a ho'i maila. Mai ia huaka'i hope, pae ka wa'a i nā mokupuni he nui h e w a h e w a i Polenekia mai Aotearoa a hiki i Rapanui, a holo nō i Alaseka me ka wa'a k a u l u a ' o Hawai'iloa. Pau ma kahi o 110,000 mile

a 'oi i ka he'e 'ana o Hōkūle'a i ka 'ili o ke kai. 'O ka lō'ihī o nā mile, ua like me ke ka'apuni 'ana i kēia honua nei 'ehā manawa a 'oi a'e.

'Elua māhele o ka huaka'i hou 'ana o Hōkūle'a ma ka 'ao'ao o ka Pākīpika Komohana. 'O ka mua, a 'o ka nui ho'i, e holo ana i Maikonekia. 'O kēia mahele mua o ka huaka'i, ua kapa 'ia 'o Kū Holo Mau, ka huaka'i mua loa o nēia au e holo i Maikonekia. Ua holo paha nā kūpuna i Maikonekia ma mua. Ua 'ōlelo 'ia e nā kūpuna (na Kamakau ho'i i palapala ma *Ka Nupepa Kuokoa*, 1867), holo nō ke ali'i 'o Wahanui me Kāne'āpua ka ho'okele i Kahiki a ma muli o ka ho'okele akamai loa o Kāne'āpua, pau loa nā 'āina moana ma ka hema, a hiki ma nā 'āina ma ke Komohana. Kipa 'ia paha 'o Satawal mā, 'a'ole paha. 'O kahi mea e kau ai ka

weli ma kēia māhele o ka honua, 'o ia ke kaipuni. 'O kēia kaipuni, he wili makani nui ia e like me kahi 'Iniki i pā ikaika ma Kaua'i. Nui 'ino ka po'e kaipuni ma Maikonekia. I ke kama'ilio 'ana me ka National Weather Service, i ka nānā 'ana i ka mo'olelo o nā makahiki he nui i hala, 'a'ohē ho'okahi mahina i loa'a 'ole ke kaipuni. No laila, ua hiki nō ke pi'i ka

'ino o ke kai e like me ka mea a Kahinali'i i ho'ouna aku ai iā Pele, ka halehale hānupanupa kūhōhō kāwahawaha o ke kai kā ho'i auane'i.

Ma ka lā 'ehā o Ianuali e ha'alele ai ka wa'a iā O'ahu no ka holo 'ana aku i Kawaihae. Ma laila nō e hui pū ai me Maisu, kekahi wa'a i kālai 'ia no ka hā'awi wale 'ana aku i ko Mau Piailug po'e ma Satawal no ka mahalo a me ka

ho'ohanohano 'ana iā ia. Nāna nō i hō'ike iā Nainoa Thompson mā i ke kilo hōkū a me nā 'ano hana a pau o ka ho'okele wa'a. 'O ka mea 'āpiki na'e, 'a'ole 'o ia i a'o e a'o wale ai nō. Ua a'o 'ia i mea e ho'ohāmau ai i ka leo kūamuamu a me ka no'ono'o hewa a nā kānaka haole, hiki 'ole i nā kūpuna ke ho'okele i 'ō i 'ane'i o ka Pākīpika me ka no'eau, ke akamai, a me ka na'auao e 'imi i 'āina hou.

E hui ana 'o Hōkūle'a me Maisu i Kawaihae ma ka lā 'elima, a 'o ka lā 'ehiku ka lā mua o ka nānā 'ana i ka 'iwa ho'ohaehae nāulu i 'ike i ka maika'i a me ka 'ole o ka ha'alele 'ana iā Hawai'i. Ke pā maika'i ka makani, a 'ike 'ia ka hō'ailona pono no ka ho'omaka 'ana i kēia huaka'i nui, e holo ana nō. Inā he lā 'ino, e kali ana a e nānā ana ma ka lā 'ewalu.

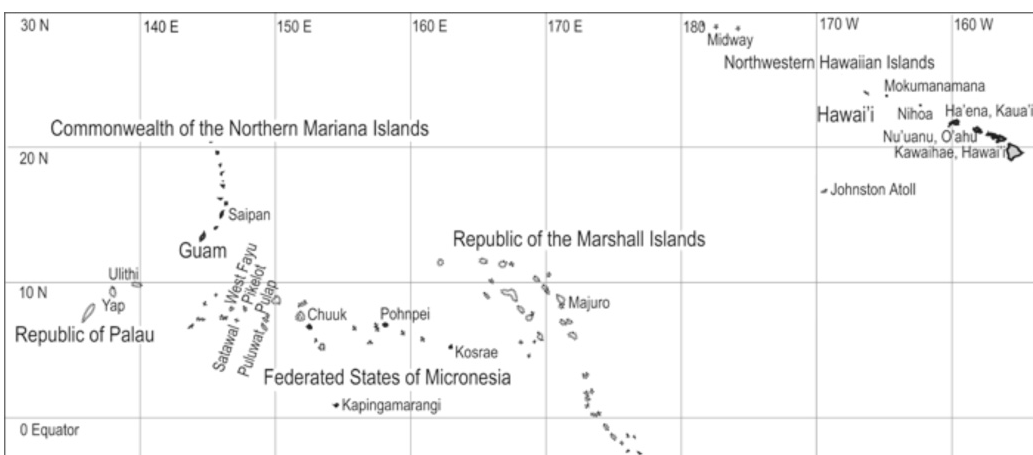
'A'ole i pau. Ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 2.

Kū Holo Mau (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao I)

E mau ana nō a hiki mai ka maika'i a Kanaloa e ho'ouna mai ai. I ka wā e ha'alele ai iā Kawaihae, i Kaho'olawe ana ka wa'a e pule ai no ka maika'i o ka huaka'i ho'ohanohano. Ma Kealaikahiki i kūkulu ai 'o Nainoa Thompson, 'o Mau Piailug, a 'o 'Anakala Eddie Ka'anana i ahu a me kekahi pānānā hōkū. E ho'okupu 'ia ana ka ho'okupu ma laila, e oli 'ia ana ke oli, a pau, e holo ana ka wa'a i Maikonekia. He hapalua mano a he hapalua lau (2,200 mile) ke ākea ma waena o Hawai'i a me Majuro a mana'o 'ia, e nakeke ana ho'i ka niho i ke anu a me ke ko'eko'e o ka pō a e he'e ana ka hou i nā kūkuna kikiki wela o ka lā he iwakālua mau manawa ma mua o ka 'ike 'ana i 'āina hou, 'o Majuro ho'i. 'O kēia 'āpana mua ka lō'ihī loa o ka holo 'ana ma kēia huaka'i.

Nui nā mokupuni o ka pae 'ana aku i Maikonekia. 'O ka mokupuni keu nō a ka nui ko'iko'i, 'o ia nō 'o Satawal, ke one hānau o Pāpā Mau Piailug, ka ihupani ho'okele wa'a nō ho'i, ka mea hiki ke ho'okele 'oiai e hiamoe ana, nona ka mana e kāhea i nā mokupuni e ho'opili me ka wa'a. 'O kēia 'āina 'o Satawal, he moku li'ili'i loa ia. 'O i aku ka nui o ke kula o Kamehameha ma mua o ua 'o Satawal. Eia na'e, "o ka 'ulu iki mai kēia nāna e ka'a i kahua loa" ('Ōlelo No'eau #2445). Ma mua na'e o ka hiki 'ana i ua 'āina nei, e ho'omaha ana ka wa'a i Maikonekia ma ka mokupuni o Majuro a maha ('ekolu paha lā). 'O ka holo akula nō ia i ka moku 'o Ponape. I hō'ea i Ponape a pau nā hana e hana ai, pau ka 'āpana mua o ka huaka'i, e e'e ko 'oukou mea kākau a e ho'i ana me he manu lā i O'ahu o Kākuhihewa. I ia manawa, e ho'omau i ke kākau 'ana i ho'onu'u ka makamaka heluhelu i ka mo'olelo hoihoi 'ē o ka holo 'ana ma ka moana nui ākea e like me nā kūpuna o Hawai'i nei.

'A'ole i pau. E ho'omau ana i kēia mahina a'e.

I Kēia Makahiki Hou, Kūlia i ka Nu'u

na Leilani Digmon.

Welina mai e nā makamaka o ka 'āina a aloha makahiki hou ho'i. 'A'ole i kana mai ka pōmaika'i o kēia makahiki hou no ka mea, he wā nō ia e kūlia ai ka po'e a pau i ka nu'u, a loa'a ka lei o ka na'auao no ka mea, *he i'a kokoke kā ka lawai'a*. E nā makamaka, i mea e loa'a ai ka na'auao a me ka 'ike i kēia makahiki hou, he mea nui ko kākou nānā 'ana i ka 'ike i loko o nā 'ano mo'olelo 'oiai'o. *He 'onipa'a ka 'oiai'o*. 'Oiai he makahiki nui nō kēia no ke kula nui o Hawai'i no ka piha 'ana o ka makahiki haneli i ua kula nui nei, e nānā kākou i kekahi mau mea 'oiai'o hoihoi i ka mo'olelo 'oiai'o o ke kula nui o Hawai'i.

Ua ho'omaka 'ia nō ke kula nui e ka po'e i ho'okahuli i ke aupuni Hawai'i, a kūkulu 'ia ke kula i mea e ho'ohaole ai iā Hawai'i nei. Akā, i ka mana'o o ko kākou mau kūpuna maoli, he mea nui nō ho'i ke kula nui no ka po'e Hawai'i no ka mea, 'a'ole hiki i nā maka'āinana o ia wā ke ho'ouna i kā lākou mau keiki i nā 'ano kula nui pipi'i ma 'Amelika e like me ka hana o ka po'e haole nui o ke kālā. I ka makahiki 'umikūmāiwa a me 'ehiku i ho'omaka 'ia ai ke kula nui ma hope koke o ka lilo 'ana o Hawai'i nei i panalā'au o 'Amelika i ka makahiki ho'okahi kaukani 'eiwa haneli.

Eia kekahi mea hoihoi, 'o Henry E. Cooper ke kanaka mua a me ka luna mua nō ho'i no ka Papa Kuhina o ke kula nui o Hawai'i. He kanaka 'ino 'o ia i loko o ke Kōmike o ka Maluhia, ka mea nāna i ho'okahuli i ke aupuni Hawai'i, a mai poina, 'eā, e nā ēwe hānau o ka 'āina, ma ka lā 'umikūmāhiku i ka mahina o Ianuali i ka makahiki 'umikūmāwalu kanaiwakūmākolū i ho'okahuli hewa 'ia ai ke aupuni Hawai'i. He luna kānāwai nō ho'i 'o ia no ke aupuni kūikawā a me ke aupuni pelekikena, auē nō ho'i ē!

Eia kekahi, ua koho 'ia ka 'āina aupuni o Puahia ma ke awāwa 'o Mānoa i wahi e noho ai ke kula nui. He 'āina ia i loa'a i ke aupuni Hawai'i ma mua o ka ho'okahuli 'ana. Akā, e noho ana ma luna o ia 'āina he mau kānaka maoli! Auē! No laila, he aha ka hana o nā kānaka nāna i ho'okumu i ke kula nui? Eia kēia mau kānaka ke noi aku nei i ka loio kuhina e kipaku i ua po'e maka'āinana i mea e kūkulu ai i nā 'ano hale like 'ole o kā kākou kula nui, a eia kā ho'i, 'ae 'emo 'ole 'o ia ala. He no'ono'o 'ino kēlā a hū a'e ke kaumaha i ka lohe 'ana. Inā hoihoi kēia 'ike iā 'oukou, aia nō kekahi

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 3)

Kūlia i ka Nu'u (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 2)

puke e pili ana no ka mo'olelo o ke kula nui o Hawai'i i kapa 'ia 'o *Mālamalama: He mo'olelo o ke Kula Nui o Hawai'i*, a i kākau 'ia e Robert M. Kammins a me Robert Potter, a aia nō kēia 'ike nei i loko o laila.

Ma ka Pō'aono 'elua o Ianuali nei, ua ho'ohanohano 'ia ka piha 'ana o ka makahiki haneli i ke kula nui ma ke kula nui o Hawai'i ma Mānoa, akā no ka hapa nui o ka po'e i hō'ea i laila, he iwakāluakūmālīma a 'oi, he lā ia no ke kū'ē 'ana i nā hana makehewa o ke kula nui, e la'a 'o ka University Affiliated Research Center (inā 'a'ole kama'āina 'oukou i kēia mea, e nānā i kēia 'a o 'a o pūnaewele: www.stopuarc.info), 'o ka noi'i

'ana i ka Genetically Modified Organisms ma ke kula nui a mai 'ō a 'ō o ka pae 'āina o Hawai'i holo'oko'a (no ka 'ike pili o laila e nānā aku ka maka iā www.gmofreehawaii.org), a ia mea aku, ia mea aku. He pono nō ka no'ono'o 'ana o ka po'e a pau ma Hawai'i nei i ia mau mana'o, a e kūlia nō ka po'e kū'ē hewa i ka nu'u. Mahalo nui iā 'oukou.

No laila, i loko o nā 'ano mo'olelo ma'amau, aia nō paha he 'ike huna. No ko 'oukou mea kākau, 'a'ole i 'ike 'ia kēia mea e pili ana i ka ho'omaka 'ana o ke kula nui. He kaumaha ka 'ike mua 'ana, akā *e lawe kākou i ke a'o a mālama, a e 'oi mau ka na'auao*. 'A'ole i kana mai ka nui o nā mo'olelo huna o ke kula nui nei a no laila e noke kākou i ka noi'i 'ana i nā mo'olelo 'oi'ai'o, e kūlia a loa'a ka na'auao. E ho'omau paha i ka heluhelu 'ana i nēia nūpepa 'o *Ka Ulu Hoi* no nā 'ano mo'olelo like.

Ka Pio 'Ana o Ke Ahi *na Kaina Makua*

Hūi... 'Ano'ai ke aloha e ka po'e heluhelu. Pehea mai nei 'oukou? Pehea ka hua i loko o ka umauma? Pa'a maila nō kahi pōhaku kihi? 'A'ole? 'A'ole pilikia, he pōhaku paha kēia e kōkua aku ai iā 'oe i ka ho'opa'a 'ana i ka paia.

Maopopo paha iā 'oukou kekahi 'ano o ka po'e kūpuna i ka wā kahiko. Nui nō ka po'e loa o nā hana

Hawai'i a pau loa, 'o ka mahi'ai 'oe, 'o ka lawai'a 'oe, 'o ka lā'au lapa'au 'oe a pēlā wale aku nō. Akamai maoli nō ho'i lākou i ia mau hana like 'ole, 'a'ole 'o ka 'ōlelo wale nō ka i hana 'ia.

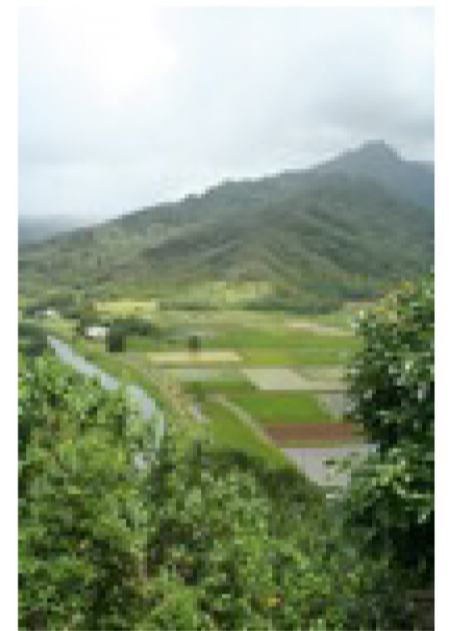
Pehea i ma'a ai ua hana nei iā lākou me ka no'eau? "Ma ka hana nō kā ka 'ike." He mea nui nō ia iā lākou i ka po'e kūpuna, pēlā nō lākou i a'o mai ai i kēlā me kēia hana. Eia hou, he keu nō ho'i ke aloha o lākou i ka 'āina. E mālama i ka 'āina a e mālama ana nō ho'i ka 'āina iā 'oe. 'O ia ke 'ano o ko kākou kupuna; pēlā pū me kākou ma kēia wā?

'O ka minamina na'e, 'o ka hanauna e ola nei i kēia wā, 'a'ole like ka noho 'ana a pēia pū ka no'ono'o a me ka hana 'ana me lākou ala, nā kūpuna o ke au i hala. 'A'ole i kana mai ua mea lā he hana 'ino i ka 'āina o Hawai'i. Nui ka 'ōpala i 'ō a i 'ane'i a he haumia mai koe ke kai. Nui nō ho'i nā hale hou i kūkulu 'ia a'ela me ke kumu 'ole. 'O ke ālailai nānaina wale nō ka hana a he ho'ohāiki ho'i ka noho 'ana, piha pū me nā ka'a ma nā alanui. 'A'ole i lawa loa nā manu kōlea e noho mai nei i 'ane'i?

'O kākou pū kekahi e nā Hawai'i, ua 'au ko kākou nalu 'ana, 'o ia ho'i, ua hele a moloā. Hana wale aku nō ka waha, 'a'ole mālo'elo'e ka waha? 'Ae, ua hele nō paha kākou a moloā e like pū me nā kōlea i lele mai nei i 'ane'i. I hea lā kākou e hele ai no ka 'ai 'ana? I McDonalds ana kākou a i 'ole i kahi e hana wikiwiki ai i ka 'ai. Minamina kēlā 'ano. E hui pū kākou i uka, i kai, i ka lo'i he aha lā, a e 'ohi'ohi mai i ka 'ai. 'A'ole hiki? Ah...aloha nō kēia wahi keiki. Ua aha 'ia lā ke ahi e 'eu ai kākou? HIKI! 'A'ole kākou e mana'o mai pēlā, na ke kōlea kēlā hana.

Ke loli nei nō paha ko kākou mana'o, ko kākou 'ano? He aha ka waiwai o ka po'e Hawai'i i kēia wā? E ho'omaopopo 'ia ana kākou i nā wā e hiki mai ana? E lomilomi kākou i ka mana'o i mea e hō'ā hou ai i ke ahi, a e hahai ai i ke ala hāiki o ko kākou po'e. 'O Kamehameha 'oe, 'o Wilikoki 'oe, 'o Ko'olau 'oe, 'o Helm 'oe, 'o 'Anakala Eddie 'oe a pēlā aku. Ua hū a'e ko lākou waiwai i ko lākou nohona. 'Okō'a nō na'e ka hana a kēlā me kēia kanaka, ua hana nō lākou pākahi i kekahi mea e hō'ā ai i ke ahi o ka po'e Hawai'i a ua ho'okō 'ia akula nō ko lākou mau makemake.

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 6)

I ka malu kukui e ola ai

na Lākea Trask-Batti

No nā kānaka i kipa mua i kēlā 'āina i ka huli hema o Maui, 'o Hāna ho'i, mai Ko'olau a Kaupō, maopopo no ho'i iā 'oukou ke kupanaha o ia wahi. I kou kalaiwa 'ana i Hāna ma o nā awāwa he nui, 'ike 'oe i ka u'i o nā kuahiwi, nā wailele, a me ka lihikai. I kou huaka'i 'ana na'e ma loko o ke kaona li'ili'i o ia wahi, 'ike 'oe i ke 'ano kua'āina o ka po'e Hawai'i i laila. I kou pi'i ana i uka, i ke kuahiwi a i ka pu'u 'o Ka'uiki, nanea ke kino i ka nānaina o nā 'iwa e kīkaha ana i ka lewa, a komo ka malie ma loko o kou pu'uwai. He wahi maoli na'e ko Hāna ma loko o ka pu'uwai o nā Hawai'i a pau, a he 'ano kuikawā ko laila i nānā 'ia e ka po'e kama'āina a me nā malihini pū.

Eia kā, he 'āpana hou a'e ko ka mo'olelo o ia wahi. E like pū me ka hapanui o Hawai'i nei, ke ho'ohaumia 'ia nei 'o Hāna a me ka u'i o ia wahi, ma muli o ka pa'akikī o ke ola 'ana ma ke 'ano o ka po'e haole paha. 'O ka lā'au 'ino kekahi pilikia o laila. Pilikia nā kānaka ma muli o ka lā'au 'ino, a pilikia pū nō ho'i ka 'ilikole i ka 'ole o ke kālā.

'O kekahi pilikia, 'a'ole lawa ke kōkua no kēia mau kupa o Hāna. Eia na'e, 'akahī nō a ho'omaka 'ia ho'okahi wahi e kākō'o ana iā lākou. 'O Ala Kukui, he hale ia e noho like ai ka po'e o Hāna a me nā wahi 'ē a'e a pau loa o Hawai'i, a me ka honua ākea. I laila e kūkākūkā, a e ka'ana ai kānaka i ka 'ike o nā lōina, ke ola kino a me ka no'ono'o maika'i a kūpono. 'O ka inoa o ia wahi, 'o Ala Kukui, ua kapa 'ia penei no ka nui o nā kumu kukui i ka wao nahele o ia wahi, ka i 'ike 'ia i ke ala iā 'oe e kalaiwa ana. He kaona pū ko ka inoa o ia wahi. 'O ke kukui, he mea ia e ho'omālamalama ai i ka 'ike ma ka pō'ele'ele, a 'o ia nō ka mana'o nui o ka hana o ia wahi, e ho'āla a e hō'ā i kēia 'ano kukui ma loko o nā Hawai'i, i mālmalama ai ke ala no nā po'e 'ē a'e.

Aia nō kēia hale ma luna o kekahi 'āpana 'āina, he 12 'eka ka nui. Ua makemake mua nā mea nona ka 'āina e kū'ai aku i ia 'āina, akā ua ho'oholo 'elua wāhine, 'o Susan O'Conner a me Suzy Miller, e kūkulu iā Ala Kukui, me ka mana'o he wahi ia no ka po'e o Hāna, a ho'ohana pū 'ia e nā kānaka o ka 'āina 'ē. 'A'ole lākou he Hawai'i, akā ua 'ike na'e lāua i ka pono o kēia, no nā Hawai'i a me nā kānaka o Hāna.

Ma kekahi 'ao'ao, he wahi 'o Ala Kukui no ka ho'ōla kino a me ka ho'ōla pili 'uhane. Uku ka po'e mai nā wahi a me nā 'āina like 'ole e kipa mai a noho ma ia hale, e nalu iho a no'ono'o pono, e hana i ka Yoga, a me ia hana aku, ia hana aku. He pipi'i nō ho'i kēia 'ano hana, akā ua pono paha kēia 'āpana, no ka mea pono ka pu'u kālā no ke kū mau 'ana o ia wahi.

Ma kekahi 'ao'ao, loa'a he mau papahana hou a'e i ho'ohui a ho'opili ai i ka 'āina, ka po'e, a me ka mana o ia wahi, ma o ka ho'ōla kino, ka ho'ōla pili 'uhane, a me nā lōina, ke 'ano, nā mana'o, a me nā hana o ka po'e Hawai'i, i mea e ho'āla hou i ia mau mea ma loko o kēia 'āpana 'āina, a e ho'omau 'ia ma kēlā me kēia

'ohana a me nā kānaka. 'O ka makemake, 'o ia ka hui pū 'ana o nā mea kūpono mai ko kākou po'e kūpuna a me nā po'e like 'ole o ka honua, i mea e holomua ai kākou i kēia wā, me ka lōkahi a me ke aloha maoli ma waena o kekahi i kekahi. 'O ka mana'o nui ma hope o laila, e kōkua a e paipai 'ia ana nā kānaka Hawai'i o Hāna, i mea e wehe ai i nā pilikia, a e mālmalama pū i ka na'au a me nā kino i hō'eha 'ia.

'O ka inoa o kēia papahana 'o ia nō 'o Ho'āla Hou, he mea i alaka'i 'ia a ho'oholo 'ia e Luana Busby-Neff. 'O ka mana'o nui o kēia papahana, 'o ia ke kākō'o a me ka ho'omau 'ana i ka no'ono'o a me nā 'ike hana, i mea e maopopo ai ka mana'o nui a e ola ai ia mau mea i kēia wā a me ka wā e hiki mai

ana. 'O kā lākou hana mua, 'o ia nō ke kūkulu 'ana i pā hula, no ka mea, wahi a 'Anakē Luana, pono kēlā 'ano kahua i mea e mālmalama ai i ka hō'ihī a me ka mana. Ma ia pā hula, a me ia 'āina pū, 'ākoakoa nā

kānaka no nā hana like 'ole. 'O kekahi mea i kūkā 'ia ma laila, 'o ia ka waiwai o ke kalo. Hō'ike a kūkākūkā 'ia nā mea maika'i o ke kalo no ke ola, ka hana kūpono e ho'ulu, mahi'ai, a ho'ohana ai i ke kalo, nā mana'o politika, e like me ka GMO a me ka 'epekema ho'ōla kalo. Mālmalama 'ia nō ho'i nā papahana 'ē a'e, e la'a ka mālmalama 'āina, nā oli a me nā pule, ke kūkā 'ana no ka waiwai o ke kīhei a me ka 'ōlena, ka ho'ola'a 'āina, a pēlā wale aku. 'O ka

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 5)

Kukui

(ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 4)

mana'o like o nā mea a pau, 'o ia ka 'ike 'ana i ka waiwai o kēia mau mea i ho'omaika'i 'ia ko kākou ola 'ana.

E nā pua mae'ole o Hawai'i nei, e aho kākou e holomua me kēia 'ano wahi ho'oulu a ho'ōla. Pono kēia 'ano papahana no ka po'e o nā wahi like 'ole ma Hawai'i nei, i mea e ho'ōla ai i ka mana'o, ka hana, a me ka 'ike Hawai'i no na kamali'i a me na 'ōpu'u pua o Hawai'i e mōhala mai ana. E lilo paha kēia wahi 'o Ala Kukui i la'ana maika'i no nā wahi like 'ole o nei 'āina, a e ho'omau i nā mana'o a me nā 'ike kūpono o kākou. E aho kākou e hele pū ma ke ala o ka lōkahi, ma ia ala kukui no ka pono o kākou ka po'e 'ōiwi o Hawai'i.

He Mo'olelo

na Kenji Rasmussen

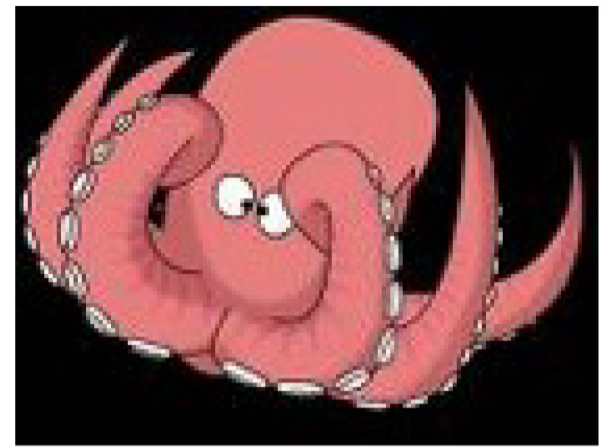

Welina e nā makamaka heluhelu o *Ka Ulu Hoi*. Ua pau ko kākou wā ho'omaha. Ho'omaka maila ke kau hou a e ulu ana nō ka lo'ohia. Maopopo ia'u he mea pa'akikī kēia. Ha'o au i nā lā nanea i ka pā'ani 'ana i ke kolepa a me ka hiamoe 'ana a hiki i ka 'auinalā. I kēia manawa, ho'omaka ke a'o 'ana mai. **Auē!** Eia he mo'olelo le'ale'a e ho'onā i ka lo'ohia. 'O Pekekue ka inoa o ka mo'olelo. Maopopo ia'u aia kēia mo'olelo ma loko o ka puke 'o *He mau Ka'ao Hawai'i*. Akā, ho'omana'o au i ia mo'olelo no ka mea ha'i maila ko'u Tūtū e pili ana no Pekekue. 'O ia ke kumu, 'a'ole au makemake e 'ai i ke he'e. E kākau ana au i ka mo'olelo o Pekekue i 'ike 'ia ma ka puke, me ka 'ōlelo pū a ko'u kupuna wahine i ha'i mai ai ia'u.

No Waihe'e, Maui 'o Mānoanoa. Mai kona wā kamali'i, ua puni nō 'o Mānonoa i ka 'ai 'ana i ka he'e. Kaulana maila 'o ia i Waihe'e holo'oko'a no kona puni i ka 'ai he'e. I nā lā a pau, kali 'o ia i kahakai ma Waiehu no ka ho'i 'ana o nā wa'a lawai'a. Iā ia i 'ike ai i nā wa'a, holo 'o ia e 'imi i ka he'e. Ua kōkua 'o ia i nā lawai'a a hā'awi lākou iā ia i kekahi mau 'āpana o ka he'e.

I kekahi lā, ua hā'awi nā lawai'a iā ia he he'e nui. Ua hau'oli nō 'o ia. Ho'i 'āwīwī a'ela 'o Mānoanoa i kona home a ua pokepoke 'o ia i ka

he'e me ka mana'o, aia a pau kāna hana, ho'i mai e 'ai. No laila, ua hele akula 'o ia ma kahi 'ao'ao o kona hale e ho'omaka ai i kona hana.

E hana ana 'o Mānoanoa i kona hana, a lohe akula i kekahi leo halulu e 'ōlelo ana, "Pekekue!" Ua nānā 'āwīwī 'o ia i 'ō i 'ane'i a 'ike akula 'o ia i ka 'ole. A laila, ho'i maila 'o Mānonoa e hana. Iā ia i lohe hou ai i kēlā leo halulu e 'ōlelo ana "E Pekekue!" ua nānā hou 'o ia a puni. E pi'i ana kona maka'u, a pi'i 'o ia ma luna o kona home, a 'ike a'ela 'o ia i ke po'o o ka he'e e ne'e ana i kona mau 'awe'awe. A laila, ua pili mai ke po'o o ka he'e a me nā 'awe'awe. Ua makemake 'o ia e 'alalā akā 'a'ole hiki iā ia.

Me ka maka'u nui i nānā mai ai 'o Mānoanoa i ka he'e. Ua nānā a'ela ka he'e iā Mānoanoa a 'ōlelo akula ka he'e, "E Pekekue, 'a'ole 'oe e 'ai ia'u a 'a'ole 'oe e 'ai hou i nā kaikuāhine a me nā kaikua'ana o'u." I ia manawa nō, lele akula ka he'e i loko o ka pūnāwai, kokoke nō i kahi a Mānoanoa e noho ana, a nalowale.

Mai kēlā lā mai, ua maka'u nui loa 'o Mānoanoa i ka he'e. 'A'ole loa 'o ia i hele hou i kahakai ma Waiehu e nānā ai i nā 'auwa'a e ho'i mai ana. I ka hānau 'ana o kāna mo'opuna, ua hea 'ia 'o ia 'o Pekekue, ka inoa a ka he'e i kāhea ai iā ia.

He mo'olelo le'ale'a anei kēnā? Maopopo iā 'oukou ka ha'awina o ia mo'olelo? I ko'u mana'o, 'ano like ka he'e o ka mo'olelo me ka po'e Hawai'i, ke hui pū ka 'ohana hele a ikaika loa. Me ko'u 'ohana, hiki ia'u ke lanakila i luna o kēlā mea kēia mea.

Hiki ia'u ke ho'omana'o i ka lohe 'ana i ia mo'olelo. E noho ana au i ko'u lānai a i 'ole e hele wāwae iho ana i kahakai me ko'u kupuna wahine. Wahi a ku'u lohe, 'a'ole no Moloka'i ka mo'olelo. No Maui mai. Ia'u i pani ai i ko'u mau maka, 'ike au i ko'u kupuna wahine e ha'i ana i ia mo'olelo me ke konikoni o ka pu'uwai. Ua 'ōlelo mai 'o ia "E ho'omana'o 'oe i ka mo'olelo penei. He mea ho'ohali'a ia mo'olelo i ko kākou 'ohana." He 'anakē kuakahi ko'u nona ka inoa 'o Pekekue. Makemake mau au e ho'olohe i ia mo'olelo. Ia'u e mana'o ai e pili ana i ia mo'olelo, kau ko'u mana'o i ko'u home ma Waihe'e i ko'u wā kamali'i. 'O ia ka manawa i

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 6)

Ka Pio`ana o ke Ahi
(ho`omau`ia mai ka`ao`ao 3)

‘A‘ole paha i maopopo iā lākou kā lākou ho‘ololi ‘ana i ke ‘ano o ka po‘e ‘ōpio, po‘e Hawai‘i i nā wā e hiki mai ana ma muli o kā lākou mau mea i hana ai. Aia nō he kula i kapa ‘ia ‘o ke Kula ‘o Kamehameha ma muli o kāna mea i hana ai, ‘o ia ho‘i, ka hui pū ‘ana i nā moku a pēlā pū me kēlā me kēia kanaka. No laila, e mo‘olelo ana au i kekahi mo‘olelo e pili ana i kēia po‘e kanaka i nā nūpepa e pa‘i hou ‘ia mai ana i mea e no‘ono‘o ai kākou. Inā he hoihoi kēia iā ‘oukou e ho‘omau i ke ki‘i ‘ana mai i kēia nūpepa i nā mahina e hiki mai ana.

Pekekue
(ho`omau`ia mai ka`ao`ao 5)

palekana a kū‘oko‘a ai au. Ua lilo paha ko‘u home akā na ka mo‘olelo ‘o Pekekue e ho‘omana‘o ia‘u i nā manawa hau‘oli o ko‘u ola.

Mana‘olana au ua makemake ‘oukou i ia mo‘olelo ‘o Pekekue. Loa‘a i kēlā ‘ohana kēia ‘ohana kēia ‘ano mo‘olelo. E a‘o mai ‘oukou i nā mo‘olelo o kou ‘ohana pono‘ī. Hiki i kēia mau mo‘olelo ke kōkua iā ‘oukou e ho‘omana‘o ai i ka wā i hala. Me ka maopopo ‘ana o ka wā i hala, hiki ke mālama i nā mea makamae o kou ‘ohana i ka wā e hiki mai ana.

‘O Kā`anapali e
ho`oma`ewa`ia nei
na`Iwalani Inouye

E like me nā wahi ‘ē a‘e i Hawai‘i nei, pūlama ‘ia ‘o Kā`anapali me he momi makamae la no ka mea nui nā mo‘olelo waiwai o ia wahi pana. ‘O Kā`anapali nō ka ‘āina hānau o Kaululā‘au ‘o ia ho‘i kēlā keiki kolohe i kipaku ‘ia aku i Lāna‘i. ‘O kēia nō kahi o Pu‘u Keka‘a e kū ai. ‘O Kā`anapali nō ho‘i kahi a nā ‘uhane e lele mai ia leina ‘o Pu‘u Keka‘a. A ma kēia wahi, kanu ‘ia ihola nā iwi maoli he nui i lalo o ke one. No laila ‘ano kapu kēia wahi ‘o Kā`anapali, ‘a‘ole anei? Ma muli o ia kapu, ‘a‘ole nō paha he mea pono ka hō‘ike ‘ana i ia wahi ma ke kīwī e like me ka hana a MTV.

I ka lā 17 o Ianuali, ua pīhoihoi ka na‘au. ‘O ia nō ka lā e nānā ‘ia ana kā MTV hō‘ike hou ‘o *Maui*

Fever. Mai ka nānā wale ‘ana aku nō i ka ho‘olaha, pi‘i a‘ela ka wela i loko o nā kānaka maoli he nui. Na wai e ‘ole ka wa‘awa‘a o ia *Maui Fever*. Na MTV i hahai i ‘ehiku ‘ōpio haole a hō‘ike mai nō i kā lākou mau pilikia. Mai ka ho‘omaka ‘ana o ia wahi hō‘ike, ki‘i ‘ia kekahi i mea no ko ka ‘iole po‘o wai heha ‘ana. ‘Imi akula ia mau ‘ōpio haole i nā malihini e

Nā ‘ōkole kāmano o *Maui Fever*. Na Nabil ke ki‘i.

ho‘oipoipo me lākou. A, ma hope o ko lākou heha ‘ana, lana ka mana‘o hāpai ‘ole nā wahine a ka ‘iole po‘o wai i ‘olu ai. I ka hō‘ike mua, ‘o kēia wale nō ka mo‘olelo. Hūpō launa ‘ole kēia hō‘ike.

I ko‘u na‘au, ‘a‘ole pono ‘o *Maui Fever*. Pili ‘ole nō ia hō‘ike i ka nohona maoli i Hawai‘i nei. Pili paha i ka ‘āina ‘ē akā ‘a‘ole i ane‘i. ‘A‘ohe o kākou manawa e ho‘opau ai i ka ‘imi ‘ana i malihini no ka pā‘ina wale ‘ana. Pono kākou e hana a loa‘a ke kālā i hiki ke noho i ko kākou ‘āina hānau pono‘ī. He mea lapuwale ka ho‘olalau ‘ana i ke kanaka makapō i kō ai ka ‘i‘ini o kākou.

‘O ka pilikia ‘alua o *Maui Fever* ‘o ia ho‘i ka hō‘ike ‘ole ‘ana i nā kama o ka ‘āina. ‘A‘ole ‘o ka haole wale nō ke noho i Hawai‘i. ‘Oko‘a ke koko i loko o nā kānaka e ola ana mai ka mokupuni o Keawe a hiki aku i ka mokupuni o Kahelelani. Wahi a MTV, ulu wale nō ka ‘ēkoa i ka lepo o ko kākou mau kūpuna. A ‘oi ai paha e ‘ōlelo ana kekahi, “He mau kama‘āina nō kekahi ‘ōpio o ia hō‘ike,” i ko‘u mana‘o, ‘a‘ole nō paha. Inā pa‘a loa ka ‘a‘a i ka lepo, e maopopo nō i ka na‘au ke kaulike ‘ole a ‘a‘ole e hū a‘e ka makemake e hana i kēia ‘ano hō‘ike. ‘Ike kākou kama‘āina i ka pono ‘ole o ia *Maui Fever* a ma muli o ko kākou ho‘maopopo ‘ana, kū‘ē kākou, ‘a‘ole kāko‘o. No laila noho paha kekahi i Hawai‘i akā na‘e ‘a‘ole lākou he kama maoli o ka ‘āina.

A ‘o ka mea hope e ho‘ohuake‘eo nei i ka na‘au, ‘o ia ho‘i ka ho‘oma‘ewa ‘ia ‘ana o nā momi makamae a kākou e mālama ai. Ke noho akula nō ‘o MTV i ka pōuli. ‘A‘ole maopopo iā lākou ko kākou

(ho`omau`ia i ka`ao`ao 7)

He hua nui, a i 'ole he hua iki paha?

na Lillie Makaila

Ua pā mai nei kekahi leo mana loa a me nā pana ikaika a konikoni ko'u pu'uwai i ka lohe 'ana. 'O ia ka leo o Paula Fuga ma kāna CD 'o *Lilikoi*. He wahine Hawai'i 'o ia no Waimānalo. Ua hānai 'ia 'o ia e kona mau kūpuna. Ua puka 'o ia mai ke kula ki'eki'e 'o Kailua i ka makahiki 1996. I ka makahiki 2002, ua komo 'o ia i ka ho'okūkū hīmeni 'o American Idol. 'A'ole 'o ia i 'ae 'ia no ka hele 'ana i Hollywood, aloha 'ino. No'u iho, he ola ko laila; inā 'o ia i hele i Hollywood, a lanakila 'o ia, 'a'ole hiki iā ia ke hana i kekahi CD ma ka 'ōlelo Hawai'i.

'O nā kānaka kama'āina 'ole i ia pu'ukani, 'ōlelo mua paha lākou, 'a'ole pololei ke kākau a me ka puana 'ana i ka hua 'ōlelo "liliko'i." Ma ka wahī CD, 'a'ohē 'okina a like pū ma ka hīmeni 'ana. No ke aha nō 'o ia e ho'opuka 'ole ai i ka 'okina? No'u iho, 'o kāna puana 'ana i ia hua 'ōlelo, 'o ia ka puana ma'amau! 'O au ke hana penei, a 'o ko'u 'ohana pū. E ho'opololei ana 'oe i nā kupa o Moloka'i i ko lākou ho'opuka 'ana 'o "Molokai?" 'A'ole paha. Nāu nō e koho. E leka uila mai paha i ko 'oukou mana'o.

Ma waho aku o laila, 'oi loa ia CD 'o *Lilikoi*, a he mau mele maika'i loa kona. Ua haku 'ia a hīmeni 'ia ia mau mele a pau e Paula. He mau mele ho'omālie a'alolo ia. 'O ka'u mele punahele, 'o ia nō 'o "Lilikoi." Ua mele 'ia penei:

*Inā mamake 'oe e hopu i ka i'a,
pono e mālama i ka lo'i.
E piha ana ka loko i'a,
hiki nō ke koho me ka pono.*

Ho'ohālikelike 'ia ka pili kāmau me ka hānai pono 'ana i ka i'a. Inā makemake 'oe e loa'a kekahi pilina ikaika, pono e mālama i ia kanaka a e ulu ana penei. Ua haku 'ia ia mau laina ma ke 'ano he 'ōlelo no'eau. Mana'o au, maika'i kāna holo mua 'ana me ka haku 'ana i kekahi 'ano 'ōlelo no'eau hou. He 'ano mele laha 'ole ia.

Ua lohe mua au i nā mele 'ōpio o nā mokupuni Pākīpika 'ē a'e, he mau mele Maori, he mau mele Kāmoa, a pēlā wale aku, a 'o ka 'ōlelo 'ōiwi o ua mau 'āina nei ka 'ōlelo o ia mau mele. Ma hope o

ko'u lohe 'ana, 'o ka pi'i a'ela nō ia o ka minamina i loko o'u no ka loa'a 'ole o ia 'ano mele mai ku'u 'āina kulāiwi mai. 'O *Lilikoi* ka CD mua a'u i lohe mua ai i kekahi mau mele 'ōpio ma ka 'ōlelo Hawai'i. Ke mahalo nei au iā Paula i kona ho'omau 'ana a me kona ho'ohana 'ana i ka 'ōlelo a mana'olana au e makemake ana 'oukou i kēia CD 'o *Lilikoi* a me kēia pu'ukani 'o Paula Fuga. A mana'olana ho'i, e lohe 'ia a'e ana kekahi mau mele 'ōpio 'ē a'e i haku 'ia ma kēia 'ano.

Maui Fever

(ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 6)

mau mo'olelo, ko kākou mau kūpuna, a me ko kākou mau mana'o no laila na MTV ka hewa e kuhikihi i ka nohona o kākou. I ko lākou pōuli, na lākou e ho'ohulā mai nei i ko kākou 'a'a a ha'akoi iho ko lākou 'a'a i ka 'āina hānau. Me kēia hana e kā'ili 'ia aku nei ka iwi o nā kūpuna i kanu 'ia ma Kā'anapali a waiho wale 'ia i ka pahu pepa mānoanoa i kahi 'ē 'o ia ho'i ka lumi ho'opaupilikia. 'A'ole pono kēia. Ua kā'ili 'ia ko kākou mau mo'olelo a ke pani 'ia nei i nā mea kūwaho. No laila inā kaumaha ka na'au i ka pono 'ole o *Maui Fever*, e kū'ē kākou. E pūlima 'ia ka inoa i ka palapala kū'ē ma <http://www.petitiononline.com/mauifevr/petition.html>. Mai nānā wale aku i ka 'iole po'o wai e pūhe'emiki nei i ko kākou wai maoli. 'O kēia ko kākou kuleana.

He kātuna Na Ryan Dudoit

A hua a pane, a pane mai!

(he pā'ani 'ōlelo Hawai'i na Keoni Chang-Purdy)

'Auhea 'oukou e ka po'e puni 'ōlelo no'eau!! Eia he hana e ho'oma'ama'a ai a ma'a kēia 'ōlelo pā'ani a ka lāhui 'ili 'ula! Ma hope o ka heluhelu 'ana i kēia mau mo'olelo pōkole, e kuhi mai i ka 'ōlelo no'eau nāna e wehewehe i nā ke 'ano kanaka i 'ike 'ia. Mahalo iā Jonah Keoni Chang-Purdy lāua 'o Kumu Kekeha Solis nāna i ho'omākaukau i kēia pā'ani nei. Inā he mana'o kou no ka haku 'ana i pā'ani 'ōlelo Hawai'i, e ho'ouna mai nō i leka uila iā mo'olelo@kauluhoi.org!

1. Ia'u e inu ana me Keoni, kuke kāna ipo i ka 'aina ahiahi. Hi'i maila kāna ipo i kā lāua pua lehua a e kelepona aku ana ia wahine iā

Pizza Hut i mea e 'oka ai i pai pika no mākou, a kauoha akula 'o Keoni i kāna wahine "E Babes, e ki'i i wai 'ona na'u."

2. Hele aku nei 'o Jonah lāua 'o Keoni i kahakai a 'ike akula lāua i kekahi wahine keu a ka u'i o ka he'enalu 'ana. 'O ko lāua he'enalu maila no ia ma ka 'ao'ao o ua wahine la. 'Akahi lāua a 'ōlelo me ia wahine, ua hū a'e ke 'ala hohono.

3. Ia'u e hulahula ana ma Pipeline, ho'okokoke maila kekahi wahine keu a ka nani, 'o Malia Jones ka hoa like. Mea maila kēlā ia'u, "E kū'ai mai i wai 'ona na'u!" Hiki nō. A laila, kēnā mai 'o ia ala, "E lawe 'oe ia'u i ka hale o ku'u ipo." A laila,

kauoha mai 'o ia, "E lawe 'oe iā māua 'o ku'u kāne i Jack 'n da Box!"

4. I kekahi lā ma ka papa 'ōlelo no'eau, kū mai 'o Kekeha a 'i maila, "E nānā mai i ku'u kino, ikaika wale nō ia me he pōhaku lā." Hākilo ihola nā hoa papa a pau iā ia, a 'ōlelo hou 'o Kekeha, "'O ku'u kino, he koa ia!" Mana'o ihola nā hoa papa, "Tsā! Pūmai'a kona kino."

A. No Pelekunu mai paha.
E. No Pūhe'emiki mai paha.
I. No Kamananui paha.
O. No Kūki'i mai paha.

E nānā mai ka maka i kēia Ulu Hoi a'e i 'ike 'ia ka pane.

Ka Ulu Hoi

Puke 7 . Helu I

30 Ianuali 2007

MĀNOA, KONA,
O'AHU A LUA

PAPA
MO'OLELO

'Ilikea Afong
Kāwika Allen
Kaua Carvalho
Leilani Digmon
Kekoa Haleamau-Martin
Lilliane Makaila
Kaina Makua
Kaleonahenahe Nacapoy
Dean Nikaido
Kenji Rasmussen
Ka'aimalani Spencer
Lākea Trask-Batti
Ke'alohe Tyau
Kaleomanu'iwa Wong

1 Kū Holo Mau
2 I kēia makahiki hou, e kūlia i ka nu'u
3 Ka Pio 'ana o ke Ahi
4 I ka malu kukui e ola ai
5 He Mo'olelo no Pekekue
6 'O Kā'anapali e ho'oma'ewa 'ia nei
7 He Hua Nui, a i 'ole he Hua Iki Paha?
8 A hua a pane a pane mai!

luna@kauluhoi.org / moolelo@kauluhoi.org
www.kauluhoi.org

Kahikina de Silva, Luna Ho'oponopono

